

Szédület*

Napjainkban kevés annyira negatív megítélésű eseménye van a magyar történelemnek, mint az őszirózsás forradalom, melynek vezetőit ma leginkább hazaárulóknak, Trianon legfőbb okozóinak tartják. Károlyi Mihály szobrának eltávolítása a Kossuth térről (és a nevét viselő belvárosi utca átnevezése „Károlyi utca”-vá) jelzi, hogy az 1918. őszi forradalomnak hol a helye a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikájában.

Pedig ha volt igazi „együttműködés” a magyar történelemben, akkor az a forradalmat követő néhány hétben volt. A Károlyi-kormány példátlan támogatottsággal látott munkához, hogy realizálja a forradalom jelszavait: a „békét”, a „földet”, a „szabadságot” és a „függetlenséget”. 1918 novemberében Magyarországon aligha volt népszerűbb ember Károlyi Mihálynál, az 1916 óta békepolitikát hirdető és antantkapcsolataival büszkélkedő pacifista grófnál. A várakozások óriásiak voltak, ezt talán az mutatja meg legszebben, hogy az addig még csak túlfűtött erotikus lírájáról ismert költőnő, Erdős Renée is politikai verset írt a belgrádi katonai konvenciót megkötő, és a „rossz magyarok bűnét magára vevő”, afféle „magyar Krisztusként” bemutatott Károlyi Mihályhoz, Erdős versét pedig Tisza István korábbi lapja, *Az Ujság* közölte.

* HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 486 p.

De a „konzervatív” Légrády Imre kiadásában megjelent *A diadalmas forradalom könyve* című kiadványban¹ sem csak baloldali írók tettek hitet a polgári demokratikus forradalom mellett, két héttel az események után, hanem például Herczeg Ferenc is. A Horthy-korszak „írőfejedelme” ekkor még valahogy nem vádolta Tisza meggyilkolásával Károlyit, ahogy azt majd az 1920-ban megjelent, Tiszáról és Károlyiról szóló *Két arckép* című kötetében² tette, illeszkedve abba a „jobboldalinak” nevezhető ellenforradalmi nagyelbeszélésbe,³ amely Károlyi Mihály pacifista politikáját tette meg „Trianon” legfőbb okozójának. A korábbi „diadalmas forradalom” „patkánylázadás” lett a Horthy-kori nyilvánosságban, és az 1918–1919-es forradalmakat kritizáló és rágalmozó pamflet-, memoár- és regényirodalom és a perek (a Tisza-per, továbbá a Károlyi-per és a népbiztosok pere) mind azt célozták, hogy a baloldali politikusokra ne politikai alternatívaként, hanem köztörvényes bűnözők gyülekezeteként tekintsenek.

Mivel 2010 óta ismét a hivatalos emlékezetpolitikai szintre emelkedett ez a „jobboldali” narratíva, indokolt volt, hogy Hatos Pál *Az elátkozott köztársaság* címmel írja meg az őszirózsás forradalom „tövíses” történetét, amelyről mindenekelőtt leszögezem, hogy jó, bátor könyv. Merészsége – és egyben emlékezetpolitikai jelentősége is – abban áll, hogy egy vállaltan konzervatív történész megy szembe az őszirózsás forradalom hagyományos, „jobboldali” értelmezésével, ironikusan kritizálja azt, miközben nem kíván tetszeni a baloldali olvasóközönségének: gúnyos megjegyzésekkel illeti az „októbrista”, valamint a „marxista történetírás” szemléletét és megállapításait. (284., 424.) Így megvolt az esélye, hogy Károlyi Mihályhoz hasonlóan Hatos

¹ GELLÉRT Oszkár (szerk.): *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar úrnak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája.* Légrády Testvérek, Budapest, 1918.

² Lásd HERCZEG Ferenc: *Két arckép. Tisza István – Károlyi Mihály.* Singer és Wolfner, Budapest, 1920.

³ Az 1918–1919-es forradalmakat értelmező bal-, illetve jobboldali nagyelbeszélések legfőbb jellemzőinek bemutatását lásd ROMSICS Gergely: *Mitosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004. 61–97.

is „két szék közt a pad alá esik”,⁴ ám helyett éppen hogy széles körű kritikai elismerés övezi a munkát.

Hatos könyve méltó az elődeihez, Hajdu Tibor, Mérei Gyula, Siklós András, Borsányi György és Varga Lajos munkáihoz, amelyeknek nyilván sokat köszönhet, még ha nem is emlékezik meg róluk az őszirózsás forradalom emlékeztörténetét tárgyalva. Az *elátkozott köztársaság* előképének Borsányi György *Októbertől márciusig* című, 1988-ban megjelent, új szemléletű (például Borsányi egy egész fejezetet szentelt a spanyolnáthajárványnak), igen olvasmányosan megírt összefoglalását⁵ tekinthetjük. És bár Garami Ernőt az „elfelejtett magyar október legelfelejtettebb politikusának” nevezi Hatos (403.), természetesen nem az: Varga Lajos 1996-ban publikálta vaskos Garami Ernő-életrajzát.⁶ Varga Lajos írt utószót Garami memoárjához is, amely szintén nem elfeledett könyv, hiszen 1989-ben újra – helyesebben Magyarországon először – kiadták.⁷ A „vidék forradalma” – amelyet Hatos találóan nevez „örült őszi farsangnak” – pedig nem „jórészt ismeretlen” (178.), hanem éppenséggel az őszirózsás forradalom történetének legjobban feldolgozott epizódjai közé tartozik. A valóban elfelejtett Kató István már 1956-ban publikált róla egy úttörő tanulmányt,⁸ és Hajdu Tibor is hosszasan ír a „falu forradalmáról” *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* című, 1968-ban kiadott, magisztrális könyvében.⁹ 1989-ben pedig közép-európai összefüg-

⁴ Lásd Károlyi Mihály megállapítását arról, hogy a Rajk-per miatti tiltakozásul 1949-ben lemondott a párizsi követi posztjáról: „szándékosan és tudatosan két szék közt a pad alá esem: ez maradt számomra az egyetlen hely, amelyet tisztességgel elfoglalhatok”. KÁROLYI Mihály: *Hít, illúziók nélkül*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 396.

⁵ BORSÁNYI György: *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

⁶ VARGA Lajos: *Garami Ernő. Politikai életrajz*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996.

⁷ GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok*. Primusz Kiadó, [Budapest], 1989.

⁸ KATÓ István: Az 1918-as novemberi parasztozgalmak. *Századok*, 1956/3. 394–415.

⁹ HAJDU Tibor: *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 92–103.

géseibe helyezte azt.¹⁰ Még ha az olvasóközönségnek valóban újdonságként is hathat, hogy a Károlyi-rendszer vidéki „rendcsinálásainak” többen estek áldozatul, mint a Tanácsköztársaság terrorjának, hiszen az 1918–1919-es forradalmak emlékezte úgy konstruálódott meg az események után, hogy a proletárdiktatúrához rendelték az erőszakosságot, míg a Károlyi-rendszerhez a tehetetlenséget, és ebbe a sémába nem fért bele a lázongók legéppuskázása a forradalom „konszolidálása” jegyében.

Ha Hayden White rendszerében¹¹ helyezem el Hatos satirikus cselekményesítésű könyvét, akkor ideológiája konzervatív, érvelésmódja kontextualista, stílusa pedig kifejezetten ironikus: különösen, ha világnézetüket váltogató értelmiségiekről, vagy csak a saját anyagi boldogulásukkal törődő „hazafiakról” kell írnia. Hatos a „nemzeti emlékezet kánonjaival” szemben határozza meg szerzői pozícióját: „A nemzeti emlékezet kánonjai 1918 őszének eseményeit óhatatlanul Trianon keserű csalódásának szemüvegén át láttatják [...] Míg a jobboldali történeti köztudat biztos abban, hogy ha nincs Károlyi és az őszirózsás forradalom, akkor nincs Trianon sem, a baloldali biztosan tudja, hogy Károlyi és forradalma nélkül is bekövetkezett volna az ország feldarabolása. Mindkét verzió fikcióra alapoz” (10.) – írja.

Ám itt szerintem fontos különbséget kéne tenni, hogy míg az első értelmezést az 1919 utáni pamflet- és memoáriródalom állította (ma pedig főleg politikusok beszédeiben és propagandacikkekben található meg), az utóbbit nem csak a forradalmak egykori résztvevőinek önmentegető visszaemlékezései képviselték. Ezt állítja a modern történettudomány is, amelynek termékei közül itt széles nemzetközi horizontjuk és diplomáciatörténeti megközelítésük miatt Ormos Mária és Peter Pastor

¹⁰ HAJDU Tibor: *Közép-Európa forradalma, 1917–1921*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 100–107.

¹¹ Hayden White 1973-ban megjelent alapművének újabb kiadása: Hayden WHITE: *Metahistory. The Historical Imagination in 19th-Century Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2014. – White elméletét és rendszerét összefoglalja: GYÁNI Gábor: Történelem: tény vagy fikció? In: GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 48–70.

munkáit emelném ki.¹² Eszerint a vesztes világháború után *nem lehetett fenntartani a magyar területi integritást*, hiába ragaszkodott hozzá a Károlyi-kormány is a ma már az irredenta szélsőjobboldalnak tulajdonított „Nem! Nem! Soha!” jelszó kimondásával.¹³ Hatos munkájának is az egyik fő üzenete, hogy Nagy-Magyarország eltűnését nem az őszirózsás forradalom és a Károlyi-rendszer okozta, hanem az a világháborús vereségnek és a Monarchia – a magyarországi eseményektől független – szétesésének következménye volt: „a független Magyarország küszöbéről a történelmi Magyarország sírgödrébe lehet csak lépni”. (84.) Ezt Tisza István jól tudta, aki éppen ezért – a jelenlegi hivatalos emlékezetpolitika állításával ellentétben – nem a magyar szuverenitásért küzdő, hanem kiegyezéspárti politikát képviselt egész pályája során.¹⁴

Hatos sok anekdotikus történetet idéz fel a könyvében, így a realitásokkal szembenézni nem akaró Tisza Istvánról is közöl egy jellemző, 1918. őszi történetet: „Amikor október 18-án a Parlament folyosóján bizalmasan megmutatták neki az 1916-os bukaresti titkos szerződést, amelyben az antant a hadba lépésért cserébe megígérte Romániának, hogy megkapja Erdélyt és a Partiumot, nem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget, abszurdumnak tartotta. Csak azt nézte meg, hogy geszti birtokai Magyarországon maradnak-e.” (109–110.) Pedig ekkor már Tisza – amúgy Károlyi Mihálynak igazat adva, csak kijelentése elejét nem szokták idézni – már a háború elvesztését is elismerte. A Jancsó Benedek visszaemlékezésén alapuló történet

¹² ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984; PASTER: *Hungary between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three.* East European Quarterly, Boulder, 1976.

¹³ Ahogy Hatos Pál írja: „Károlyi és kormánya minden pacifizmusa ellenére sem tagadta meg a korábbi magyar politika sarokkövét, a magyar területi integritást.” (259.) És bár egy helyen azt írja, hogy Károlyi „kizárólagos kormánypolitikává [...] emelte a naivitást” (269.), maga cáfolja a Károlyi-kormány naivitásának és téltlenségének toposzát, amikor rámutat: „Az elveszett vármegyék gondja [...] már akkor tettekre sarkallta Károlyiékát, amikor a szomszédok még csak a csapataikat gyűjtötték. A területvédő propagandát már az első napokban elindította a kormány.” (288.)

¹⁴ VERMES Gábor: *Tisza István.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

tovább színezi Jászi elhíresült portréját a „dualista rend Don Quijotéjáról”.¹⁵

Természetesen Hatos sem kerüli meg, hogy összevesse a dualizmus végnapjainak jobboldali, illetve baloldali „hőseit”, Tisza Istvánt és Károlyi Mihályt. „Egy évszázad múltán, amikor már az események története elfelejtődött, és meggyökeresedett emlékezetmitoszok állítják szembe egymással a »hazaáruló« Károlyit és a »reakciós« Tiszát, nehéz elképzelni, hogy 1918 forró őszen Károlyi számított magyar hazafinak Pesten és veszélyes magyar nacionalistának Bécsben, sőt Londonban és Párizsban is.” (117.) A Hatos könyvében is szereplő, oly sokszor idézett Károlyi-ellenes Freud-megjegyzést éppen azt magyarázza, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia mellett elkötelezett pszichológus fenyegetést látott Károlyi „ultranacionalista” irányában.

Bár újra és újra fölmerül a „mi lett volna, ha” kérdés, hogy Tisza István vajon meg tudta-e volna menteni Magyarországot, ha 1918 őszen nem Károlyi Mihály kerül az ország élére, hanem ő kapja vissza a hatalmat, a feltevésre maga Tisza István adta meg a nemleges választ. 1918. október 29-én Tisza ugyanis azt válaszolta József főhercegnek a lehetséges miniszterelnöki kinevezésére, hogy „ma már égő gyújtó volnék a puskaporos hordóban”, és maga helyett Károlyit javasolta. Hovatovább még a konzervatív *Budapesti Hírlap* is azt írta 1918. október 31-én: „Hát jöjjön Károlyi”. (127., 137.) Tehát Tisza István már a meggyilkolása előtt politikai halott lett, pártját is ezért osztotta fel. A széles körben izzó Tisza-gyűlöletet legjobban talán az mutatja, hogy a merénylet után sikk volt felvállalni a Tisza-gyilkosságot. (220.)

Tisza István az 1918 utáni katasztrofális helyzetben elszabaduló irracionális bűnbakkeresésnek lett az áldozata, a bűnbakká tett Károlyi csak őt követte (mivel 1919-ben emigrált, csak

¹⁵ „Nehéz most Tiszáról kemény ítéletet mondani, amikor nagyszabású egyéniségének komor emlékei oly imponzánisan emelkednek ki a betyárok és panamistáknak mai magyar közéletéből: mégis meg kell mondani, hogy mily teljesen nélkülözte ez a kemény férfi ügy a szűk osztályérdeken való felülemelkedést, mint a távolabbi jövőbelátást.” JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. Két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Szerk.: VERES András. Magyar Hírlap, Budapest, 1989. 19–20.

távollétében ítelték el), miképp Tisza testi hibáinak felemlegése is megelőzte a Károlyi Mihály „nyomorékságát” részletező invektívákat. Ahogy Hatos rámutat: „A magyar jobboldali hagyományba Tormay Cécile híres-hírhedt könyve nyomán beleégett a »nyomorék« Károlyi Mihályról szóló mítosz, azt azonban kevesen tudják, hogy Krúdy Gyula (aki ma inkább a jobboldal egyik irodalmi ikonja) Tisza Istvánt nevezte testi hibásnak, aki »a nyomorékok konokságával« halt hősi halált »szennyos pártja« helyett.” (12.)

Az elátkozott köztársaság érzékletesen adja vissza az 1918. novemberi hangulatot, amely Károlyit egy rövid időre a „magyar messiás” szerepébe emelte. Károlyit minimum „félistennek” tartották akkor, de még 1919 őszén is akadtak, akik a „megváltó” helyi értékeként a helyébe lépő Horthy Miklósról úgy beszéltek, mint az „új”, illetve a „jobbra húzó” Károlyiról. (161.) Komoly felelősségérzetre vall a felelőtlennek tartott Károlyi Mihálytól, hogy annak ellenére is vállalta a miniszterelnökséget, hogy tudta: „az az ember, aki ma vállalkozik a kibontakozásra, holnap a legnépszerűtlenebb ember lesz Magyarországon, és csak rossz békét tud szerezni”. (162.) Ez volt az a feladat, amit öt hónappal később Bethlen István elhárított magától, amikor a Vix-jegyzék átadása után az immár köztársasági elnök Károlyi felajánlotta neki a miniszterelnökséget.

Hatos könyvének nagy erénye, hogy a szereplők egykori nézőpontját és „várákozási horizontját” rekonstruálja, ihletett miliófestéssel kísérve, közemberek fennmaradt naplójegyzeteit és levélrészleteit legalább annyira használva illusztrációs anyagként, mint a politikusok utólagos visszaemlékezéseit. Az 1918–1919-es forradalmak résztvevőinek tetteit és kijelentéseit ugyanis csak úgy lehet megérteni, ha visszahelyezkedünk a világháborút követő hónapokba. Amikor széles körben gondolták úgy, hogy az első világháború katasztrófája bebizonyította a kapitalista rendszer csődjét, a jövő társadalmi berendezkedése pedig a szocializmus lesz. 1918 végén nemcsak lelkes galileisták érveltek emellett a *Szabadgondolat* bolsevizmusvitájában, hanem maga Apponyi Albert is azt írta Károlyi Mihálynak: „a régi rendszerhez való visszafordulásról szó sem lehet. Benne

vagyunk a nagy szociális világorradalomban, ami nálunk történik, csak ennek a világprocesszusnak egy helyi részlete.”¹⁶ Hatos nyomatékosítja, hogy „egy dolog akkor szinte biztosnak tetszett mindenki előtt: mégpedig az, hogy előbb-utóbb átcsap a Kárpátokon a Lenin vezette bolsevik világorradalom”. (16.) Ez a korhangulat teszi érthetővé Lukács György 1918–1919 telén végrehajtott fordulatát, vagy azt, hogy Szabó Dezső „a kommunizmus prófétájaként” írogatott, vagy hogy a fiatal Márai Sándor miért nyilvánította „kész költővé” a fiatal Révai Józsefet, a generációs lázadást hirdető bankhivatalnokot. Utóbbit Hatos úgy mutatja be mint „a későbbi sztálinista kultúrdiktátort”, míg én inkább azt hangsúlyoznám, hogy ő még nem a későbbi kultúrpolitikus volt. Vagy persze azt is megvilágítja, hogy a „Vörös Isten” miért igézhetette meg az addig inkább csak az álmos körüti hajnalokról író Tóth Árpádot.

Hatos a „forradalom nagyon is konkrét szituációját” kívánta megérteni (e tekintetben Lenint követve, aki „egy konkrét helyzet konkrét megítélését” ajánlotta a dogmatikus megközelítések helyett¹⁷). Megközelítésmódját remekül összegzi az általa kiválasztott példa: „Mindenkinek ismeri Linder Béla végzetes mondatát, amely úgy hangzott: »Soha többé katonát nem akarok látni«. A Károlyi-kormány hadügyminiszterének 1918. november 2-án elmondott nyilatkozata ma is összeesküvés-elméletek kedvelt gumicsontja, de keveseknek jut eszébe megkérdezni, miért is éljenezte meg a frontharcos Linder Bélát akkor és ott katonákból és tisztekből álló több száz fős közönségre” (10–11.), hiszen a katonák legtöbbször a leszerelési illeték izgatta, és nem a haza sorsa. (174.) Hatos még arra is emlékeztet, hogy Linder Bélát még hadügyminiszter elődje, Szurmay Sándor is becsülte (mi-

¹⁶ LITVÁN György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. I. kötet. 1905–1920. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 357.

¹⁷ Lásd Lukács György 1924-ben publikált Lenin-könyvét, amelynek legfőbb állításait összefoglalom: Péter CSUNDERLIK: 'The Specific Adjudication of a Given World Condition': the Theoretical Significance of Lenin's Practice in the Works of Georg Lukács. In: Tamás KRAUSZ (ed.): *The Centenary of the 1917 Russian Revolution(s): its Significance in World History. Materials of the International Conference at the Centre for Russian Studies in Budapest May 15–16, 2017*. Russica Pannonicana, Budapest, 2018. 167–173.

előtt kiderült volna, hogy a Károlyi-kormányba amolyan pártönkívüli szakemberként bekerülő katonatisztet a háború idegromcsá és alkoholistává tette). (150.)

Az efféle, historizálást nélkülöző történeti megállapítások tekinthetők a könyv legjobb pillanatainak, ugyanakkor érthetetlen, hogy Hatos miért nevezi (többször is) „végzetesnek” Linder kijelentését, ha éppen maga mutat rá arra, hogy nem volt annak jelentősége, mivel a hadsereg nagy része már a Károlyi-kormány hatalomra kerülése előtt bomlásnak indult. (188.) Továbbá miért minősíti szintén „végzetesnek”, valamint „katasztrófálisnak” Linder leszerelési rendeletét is, ha az szerinte „nem elindította, legfeljebb felgyorsította az elkerülhetetlent”. (190.) Ráadásul a szerencsétlen hadügyminiszter nem is nagyon tehetett mást, mivel „parancsa az akkori úri és polgári közvéleményt fejezte ki”. (197.)¹⁸ A civilek 1918 novemberében nem akartak katonákat látni, hiszen a hazatérő katonák voltak azok, akik feltörték a borospincéket, leitták magukat, aztán dühükben állami tisztviselőkre vadásztak.

Az elétkozott köztársaság az öszirózsás forradalom vezetőinek cselekedeteit előszeretettel magyarázza a történelem „szédületével”, amit inspirálónak tartok, hiszen a legfontosabb döntéseinket gyakran hirtelen hozzuk, irracionális megfontolásokból, és legfeljebb csak utólag próbáljuk meg racionalizálni azokat. Hatos szerint a Népköztársaság 1918. november 16-i kikiáltását is „a történelem szédülete diktálta” (227.), a „köztársasági eszme váratlan felbukkanásáról”, „semmitől feltörő jelszaváról” ír. (223.) Hangsúlyozza, hogy a dualizmus kori ellenzéki pártprogramok, de még a Nemzeti Tanács programja se tartalmazta a köztársaság követelését. (114.) Mítosznak tartja az 1918–1919-es közép-kelet-európai forradalmak „demokratikus köztársaság eszményét”, amelynek szerinte már egykoron se volt támogatottsága.

¹⁸ Linder beszédének és rendelkezésének valódi jelentőségéhez hasonlóan nem teljesen egyértelmű Hatos könyvében a belgrádi konvenció megkötésének értékelése (277.), amelyet egyébként magyar sikerként értékelték a kisantant államok vezetői, és egykori magyarországi értékelése sem volt annyira negatív, mint amennyire sötét lett az emlékezete.

Azzal egyetérttek, hogy Jászi és a polgári radikálisok 1918 előtt valóban másodrangúnak tekintették az államforma kérdését. Példának hozhatjuk az ő hatásuk alatt álló – és Nagy György köztársasági mozgalomát bíráló – Székely Artúr megállapítását 1912-ből, amely szerint semmit se érne egy olyan köztársaság, „melynek Apponyi Albert vagy Károlyi Mihály volna az elnöke és az államformán kívül minden más maradna a régiben”.¹⁹ Azonban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1903-as pártprogramjának „mindennemű öröklött hivatal és rang eltörlését” követelő pontját nehezen tudom másként értelmezni, mint a köztársasági államforma óvatosan megfogalmazott, burkolt követelését²⁰ – amit 1918 előtt azért nem fogalmazhattak meg nyíltan, mert felségárulást jelentett volna, a „királyság intézményének megtámadását” (emiatt kellett Nagy György Országos Köztársasági Pártjának is nevet változtatnia). A „népköztársasági” államforma kikiáltását pedig egy nagyon is tudatos, külpolitikai célú taktikai húzásként lehet értelmezni, miként a nemzetközi színtéren otthonosan mozgó feminista, Bedy-Schwimmer Rózsa követté választása is logikus, megfontolt választás volt.²¹ A Károlyi-kormány azt hangsúlyozhatta ezekkel a döntéseivel, hogy az „Új Magyarország” radikálisan más, mint a „Régi”, mert attól remélték a legjobb békefeltételeket, ha sikerül elhithetni, hogy a független Magyarország már nem a nemzetiségeket elnyomó „feudális” uraké. Ráadásul miután Németország, Ausztria és Csehszlovákia is köztársasággá kiáltotta ki magát, már Magyarország sem tehetett nagyon mást annak érdekében, hogy a háború után a békét se veszítse el. Még a legitimista Pallavicini György is úgy gondolta 1918 novemberében, hogy „a köztársaság a nemzet érdeke”. (237.) Azt hiszem, ezt jól látta Pallavicini – de ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Károlyi Mihály mit gondolt erről vagy arról, akkor

¹⁹ CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 309.

²⁰ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja és szervezeti szabályzata, 1903. április 14. In: PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 756.

²¹ Lásd Peter PASTOR: I. m. 53–55.

azért Pallavicini levelei helyett inkább a Károlyi-levelezéshez forduljunk.

Bármennyire is jó könyvnek tartom az *Az elátkozott köz-társaságot*, azért vannak módszertani fenntartásaim. Úgy érzem, Hatos sokszor saját sodró erejű elbeszélésének a hatása alá került, és maga is „megszédült”. Ilyenkor nem mérlegelte a forrásai megbízhatóságát, és ha illeszkedett a koncepciójába, akkor az 1919 utáni baloldali emigránsok kölcsönös mocskolódásaiból is kivette a használható elemeket, anélkül, hogy alapos kritika tárgyává tette volna azokat. Például, amikor a hadicenzorok egészségére – állítólag – pohárköszöntőt mondó Pogány Józsefet mutatja be, arra a Göndör Ferencre hivatkozik, aki nemhogy nem volt elfogulatlan Pogánnyal szemben, de egyenesen gyűlölte őt. (52.) És a Kommunisták Magyarországi Pártjából kiugró Nánássy György 1919-ben megjelentetett „leleplezései”²² sem tűnnek túl hitelesnek azzal kapcsolatban, hogy Kun Béláék Moszkvában miképp vertek el nagy összegeket pezsgőre és konzumhölgyekre. (388.) Én a magam részéről nem hiszek Nánássynak, és e tekintetben Borsányi Györgynek és az 1979-ben betiltott – tehát hagiografikusnak nem nevezhető – Kun Béla-életrajzának adok igazat: „A pezsgős vacsorákon térdeire táncosnóket ültető forradalmár vezetőről szóló legenda oly régi, mint maga a forradalom; bizonyos, hogy ha Spartacus idejében ismerték volna a pezsgőt, róla is ezt terjesztették volna.”²³

Hasonlóképp a Horthy-kori politikai perekben adott tanúvallomásoknak se adnék sok hitelt, hiszen tudjuk, hogy a Tisza-, a Károlyi- és a népbiztosper során nemegyszer miként állított

²² NÁNÁSSY György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból? A magyar kommunista-vezérek üzelmei*. Budapest, 1919. – Nánássy Károlyi Mihályról is írt egy rágalmozó füzetet: NÁNÁSSY György: *Károlyi Mihály bűnei*. Wigand K. F. Grafikai Műintézete, Pozsony, 1919.

²³ BORSÁNYI György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 62. – A politikai riválisok (például a Catilina-féle összeesküvés résztvevői), vagy a társadalmi rendet fenyegető csoportok (például az öskeresztények) orgiavádakkal történő diszkreditálása már az ókorban is létezett. Lásd: KLANICZAY Gábor: *Az orgiavádak nyomában*. In: KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 194–208.

ták elő ezeket a „tanúkat”: valószínűsíthető, hogy Kovács László vizsgálóbíró nem véletlenül lett öngyilkos a Tisza-per folyamán.²⁴ A vádlottak vallomásaira pedig aztán végképp csak gyanakvással tudok tekinteni. Vajon az „igazságot” tartalmazzák-e a kegyelemért esdeklők beadványai, a súlyos büntetéssel fenyegetettek vallomásai, vagy az egykori kollégáikra valló kiváló jellemek tanúságtételei? (Például: 18., 354., 392.) Berinkey Dénes sem feltétlenül úgy került a Károlyi-kormányba, „mint Pilátus a krédóba” – hiába is állította ezt 1920-ban, a népbiztosper tanújaként, amikor is magától értetődően igyekezhetett kisebbíteni a saját forradalmi szerepvállalását. (69., 150.) Hiszen tudjuk, hogy Berinkey kapcsolata akkor már két évtizedes múltra tekintett vissza Jászi Oszkár körével, mivel a *Huszedik Század* című folyóirat alapítói, majd első szerkesztőbizottsági tagjai közé tartozott.²⁵ De akár azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a híresen becsületes Berinkey nem magát, hanem másokat kívánt menteni, amikor például azt állította, hogy Károlyi Mihály aláírta az 1919. március 21-i lemondási nyilatkozatot, és nem csak aláhamisították az aláírását (414.) – bár a legtöbb forrás és a modern történettudomány is ennek ellenkezőjét állítja, vagyis hogy a „hatalomátadás” nem történt meg.²⁶

Az 1919 utáni politikai küzdelmek során keletkezett öngazoló vagy rágalmozó tanúvallomásokhoz és memoárokhoz hasonlóan a Párttörténeti Intézetben az 1950–1960-as években rögzített visszaemlékezéseket sem nevezném a legmegbízhatóbb forrásnak, különösen nem a szociáldemokrata politikusok 1918–1919-es tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis ekkoriban a szociáldemokraták a pofozógép szerepét töltötték be a hazai párttörténetírásban, így a munkásmozgalmi veteránok alaposan gondozott visszaemlékezéseiben is. Emiatt én gyanakvással kezelném Pogány Józsefné Czöbel Irén állítását arról, hogy

²⁴ PÖLÖSKÉI Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*. Helikon Kiadó, Budapest, 1988. 110.

²⁵ POK Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszedik Század” társadalomszemlélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 33–34.

²⁶ Újabbán lásd HAJDU Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 120–121.

Garami Ernő „megtagadta a harcterről megszökött katonák támogatását”. (62.) Kelen Jolán pedig nemcsak nagyszájú, de legendásan nagyotmondó hölgy is volt, úgyhogy az ő visszaemlékezéseivel – az 1918. októberi Tisza-merényletkísérlettel kapcsolatban is – aztán végképp óvatosan kell bánni. (99.) (Egyébként a Tiszát lelőni akaró Lékai János pisztolya nem „csütörtököt mondott”, hanem Lékai nem tudta kezelni a Browningot, ezért a már kibiztosított pisztolyt maga hatástalanította lövés előtt²⁷ – csak a bénázó galileistát nehezen lehetett megtenni a munkásmozgalom-történet hőségnek, így a merénylet baloldali emlékezetében a pisztolyra fogták a merényletkísérlet kudarcát.)

Vigyáznunk kell, hogy ne fogadjuk el „tényeknek” az elfogult szereplők visszaemlékezésének állításait, vagy a kortársak benyomásait. Hiszen az álhírek még a spanyolnáthánál is jobban terjedtek 1918–1919 telén, ezért csak hosszas megfontolás és meggondolás után lehet hitelt adni a korabeli mendemondáknak. Lehetséges, hogy Hatos forrásai mind valósat állítanak, de tudjuk, hogy „egy tanú nem tanú” (még ha annyira becsületes is, mint Berinkey Dénes), ezért ilyen esetekben hangsúlyozni kell a történelmi elbeszélések feltételeességét és törékenységét. Még ha ezek a történelmi aggályok fekvőrendőrként akadályozzák is a lendületes sztorimesélést – ami miatt annyira élvezetes olvasni *Az elátkozott köztársaságot*.

Hatos Pál könyve példája a szórakoztató, olvasmányos, eszszéista történetírásnak,²⁸ és nem nélkülöz bizonyos historiográfiai jelentőséget sem a kortárs magyar történetírásban, ugyanis a történelmi eseményeket magyarázó tényezők közé újra beemelte a szereplők jellemét. Az antikkkal ellentétben a modern történetírás ugyanis nem magyaráz a jellemmel,²⁹ mi-

²⁷ Amennyiben hihetünk Lengyel József beszámolójának: LÉNGYEL JÓZSEF: *Visegrádi utca*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1962. 72–73.

²⁸ Üditők Hatosnak az egykori szereplők helyét a kortárs analógiákkal kijelölő effektjei, például amikor Hock Jánost úgy mutatja be, hogy „nem csupán meggyőződéses pacifista, hanem az akkori idők legnépszerűbb egyházi szónoka volt, akinek a *Tolnai Világlapja* – a korszak legkedveltebb képes újságja – ugyanúgy reklámozta imakönyveit, mint manapság Pál Feri atya vagy Csaba testvér írásait saját kiadóik”. (94.)

²⁹ Amolyan állatorvosi lóként a vulgármarxista történetírást hozhatjuk példának, amely az egyes politikusok tevékenységében csak osztályuk érdekei-

vel a „gyávaság”, a „bátorság” tudományosan megfoghatatlan kategóriák, holott mindannyian tudjuk, hogy ezek a személyes tulajdonságok igenis magyarázzák a politikusok és értelmiségiek egyes cselekedeteit.

A jellemzés igen életszerűvé teszi a történelmi szereplőket, ám fennáll a veszély, hogy a történész pikkelni kezd a saját karaktereire, vagy éppen hogy túlságosan elnéző lesz velük, akár azok az általános iskolai tanárok, akik már az első évben beskatulyázzák a diákjaikat a „jó tanulók” vagy a „rossz tanulók” közé. Mivel Hatos egyértelműen az MSZDP szakszervezeti vonalával szimpatizál, és nem a világmegváltást célzó értelmiségi politikusaival, ezért Garami Ernő és Vincze Sándor bármit írhatnak a memoárjaikban, csak igazuk lehet, míg Pogány Józseffel és Kunfi Zsigmonddal kapcsolatban mindig a legrosszabbat tétélezi fel. Ráadásul elmosza a Pogány és a Kunfi közti különbséget azzal, hogy mindkettőjük eposzi jelzőjének a „cini-kust” teszi meg.

Holott – ahogy én látom – egészen eltérő karakterek voltak: Pogány egy hatalomvágyó kalandor volt, aki végül a sztálini tisztogatások áldozata lett, míg Kunfi egy tépelődő idealista, aki magát ölte meg, ám ez a jellembeli differencia nem rajzolódik ki a könyvben. Ugyanúgy „Kunfi kevésbé dokumentált, de a forrásokból világosan kirajzolódó anarchikus messianizmusa” (322.) magyarázza a tragikus sorsú szociáldemokrata politikus 1918–1919-es tetteit (szerintem tévesen: Kunfi állandó aggályoskodásai a Forradalmi Kormányzótanács ülésein, például a mérsékelt antiklerikális politika melletti kiállása nem „messianizmusra” vallanak), miképp Pogány fellépését is azzal értelmezi Hatos, hogy „cselekedeteiből és szavaiból már a bolsevizmus anarchista messianizmusának paranoiája lüktetett” (324–325.) (valójában inkább egy tehetséges kalandorpolitikus hiúsága és a hatalomvágya, aki jó opportunistaként ragadta meg az éppen adódó lehetőségeket, sőt, sokszor maga teremtette azokat).

Hatos cáfolni kívánja Kunfi „centrizmusának” legendáját, de be kell látni, hogy nem ok nélkül ragadt rá ez a jelző. Hiszen

---

nek megtestesülését látta.

a Budapesti Munkástanács 1919. január 7-i, másnap reggelig elhúzódó ülésén is ő volt az, aki Garami Ernő és Garbai Sándor javaslatai között a középutas politikát képviselte, a Tanácsköztársaság idején is azok közé tartozott, akik vissza akarták fogni a radikálisokat. A Hatos által idézett 1919. március 21-i, állítólagos kijelentése („Elkövettük a halálugrást az ismeretlenségbe” – 416.) sem a vélt messianizmusára vagy cinizmusára vall, hanem inkább a mélyen átélt aggodalomra. Az 1950-es években visszaemlékező egykori ifjúmunkás is a „szociáldemokraták ingadozására” hozta példaként Kunfi borulását, ugyanis a hivatkozott forrásban hozzátette: „Kunfi kijelentése jellemző arra, milyen meggyőződéssel léptek a szociáldemokrata vezetők a proletárforradalom útjára”.³⁰ (Mondanom se kell, hogy kritikával kell kezelni a forrást, hiszen ez is akkor keletkezett, amikor a Tanácsköztársaságban szerepet vállaló szociáldemokrata politikusokat kötelező volt bírálni „megalkuvásuk”, „ingadozásuk”, „ellenforradalmi” szerepük miatt.)

Összességében indokoltnak tartom az MSZDP vezetőségének kritikáját, amely szerint az 1918 őszén magukat túlnyerő szociáldemokrata politikusok megijedtek attól, hogy a tavaszi választások eredményeként majd jelentősen csökken a politikai befolyásuk, és ezért kiáltották ki inkább a proletárdiktatúrát a kommunistákkal összefogva. De ezzel kapcsolatban nem tanácsos egyedüli forrásként az elfogult Juhász Nagy Sándor könyvére hivatkozni, hiszen ő azon csalódott függetlenségi pártiak közé tartozott, akik 1919 után a szociáldemokratákat hibáztatták a Népköztársaság bukásáért. Már 1919 augusztusában megjelent Alföldi Dávid egri függetlenségi párti politikusnak ebben a szellemben született „októbrista”, de a szociáldemokratákat támadó feldolgozása.³¹

A bolsevikok ábrázolása sem problémamentes. Hatos az 1918. november 24-én megalakuló Kommunisták Magyarországi

³⁰ SZILÁGYI Dezső: Harcban a proletárhatalomért. In: LÁNYI Ernőné (szerk.): *Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 62.

³¹ ALFÖLDI Dávid: *Néhány szó a proletárdiktatúráról (Keletkezése, pusztítása s orvoslása)*. Egri Lapkiadó Rt., Eger, 1919.

Pártja sikereit Szovjet-Oroszország bőkezű támogatásával magyarázza: „Kun magyarországi kommunizmusa egy napig sem maradt volna életben a guruló rubelek nélkül.” (389.) Lehetséges, de valószínűleg nem is jött volna létre csak amiatt, hiszen akármennyi pénzt Magyarországra önthettek volna Leninék, ha nem egy olyan karizmatikus, a sírógörcsei ellenére céltudatos, nagy hatású politikus vezette volna a magyarországi kommunistákat, mint Kun Béla, akiről Hatos maga állapítja meg – ez viszont igen kifejező jellemrajz! –, hogy „Kun olyan ember volt, aki ha kidobják az ajtón, az ablakon mászik be”. (390.) És idézi Kassákot – aki egyébként 1919 júniusában a „legnagyobb politikusok közül valónak” nevezte Kunt –, hogy a gyári munkások olyan odaadással hallgatták Kunt, „akár a gyerekek”. (391.) Ráadásul Kun Béla vezetői tehetségén, írói³² és politikai kommunikációs készségén és munkabírásán túl Hatos maga is kiemeli a kommunista propaganda újszerűségét (399.), és hogy a Közép-Európába importált bolsevizmus népszerűségét az magyarázta, hogy „válasz is volt egy állapotra – pontosabban hiányállapotra”. (400.) Ha ezeket a szempontokat háttérbe szorítja a „guruló rubelek” jelentőségének túlhangsúlyozása, az nem járul hozzá az 1918–1919-es magyarországi történések megértéséhez, csak szegényíti a történelmünket, nem gazdagítja.

Szerencsére a könyv egészére nem a leegyszerűsítő magyarázatok jellemzőek, hanem az, hogy valóban „vad közelségben” (15.) tekinti a részleteket. Ám ha egyetlen következtetésével se értenék egyet, akkor is olvasásra ajánlanám az *Az elátkozott köztársaságot*, mert Hatos Pál műve egy nagyon jól megírt, sodró, gondolkodásra kényszerítő könyv: jelentős történetírói teljesítmény.

Csunderlik Péter

³² Itt megjegyezném, hogy tudtommal Kun Béla nem írt előszót Sinkó Ervin *Optimisták* című regényéhez (198.), csak Illés Béla *Ég a Tisza*, Lengyel József *Visegrádi utca* és Kiss Lajos *Vörös város* című műveihez. (Valamint Szamuely Tibor beszédeinek és cikkeinek gyűjteményes kiadásához.)